

ASALARICHILIK MAHSULOTLARI QIYMAT ZANJIRIDA KOOPERATIV INTEGRATSIYANI CHUQURLASHTIRISH YOLLARI

Aytimbetova Bibizura Koyshibekovna

*Oziq-ovqat va qishloq xo’jaligi sohasida strategik rivojlanish
va tadqiqotlar xalqaro markazi tayanch doktoranti*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21195847>

Annotatsiya: Mazkur maqolada asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirining iqtisodiy mazmuni, kooperativ integratsiyaning ishlab chiqarishdan tortib qayta ishlash va realizatsiyagacha bo’lgan jarayonlardagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, asalarichilik tarmog’ida kooperatsiya munosabatlarini chuqurlashtirish orqali mahsulot tannarxini kamaytirish, qo’shilgan qiymatni oshirish hamda eksport salohiyatini kengaytirish mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: Asalarichilik, kooperatsiya, integratsiya, qiymat zanjiri, qo’shilgan qiymat, eksport salohiyati, qayta ishlash, samaradorlik.

Abstract: This article examines the economic essence of the value chain of beekeeping products and analyzes the importance of cooperative integration in the processes from production to processing and commercialization. In addition, the study substantiates mechanisms for reducing production costs, increasing added value, and expanding export potential through deepening cooperative relations in the beekeeping sector.

Аннотация: В данной статье рассматривается экономическая сущность цепочки создания стоимости продукции пчеловодства, а также анализируется значение кооперативной интеграции в процессах производства, переработки и реализации продукции. Кроме того, обоснованы механизмы снижения себестоимости продукции, повышения добавленной стоимости и расширения экспортного потенциала посредством углубления кооперационных отношений в отрасли пчеловодства.

Kirish: Bugungi globallashuv sharoitida agrar tarmoqlarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish va eksport salohiyatini kengaytirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanmoqda. Shu nuqtai nazardan, asalarichilik tarmog’i qishloq xo’jaligining strategik va yuqori daromadli yo’nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tarmoq nafaqat aholini tabiiy va ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashda, balki oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, biologik xilma-xillikni saqlash hamda eksport hajmini oshirishda ham muhim o’rin tutadi.

Asosiy qism: Asalarichilik tarmog’i agrar iqtisodiyotning yuqori qo’shilgan qiymat yaratish imkoniyatiga ega bo’lgan muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tarmoqning o’ziga xos jihati shundaki, u nafaqat birlamchi qishloq xo’jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaradi, balki ekologik muvozanatni saqlash, o’simliklar changlanishini ta’minlash va hosildorlikni oshirish orqali boshqa agrar tarmoqlarning rivojlanishiga ham bilvosita ijobiy ta’sir ko’rsatadi.[3] Shu sababli asalarichilikni rivojlantirish masalasi iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda kompleks agrar barqarorlikni ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjiri o’zining ko’p bosqichli tuzilishi bilan ajralib turadi. Ushbu zanjir asosan quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi: resurslar bilan ta’minlash, asalari oilalarini parvarishlash, mahsulot yetishtirish, dastlabki qayta

ishlash, chuqur qayta ishlash, qadoqlash, logistika, marketing va yakuniy realizatsiya.[1] Har bir bosqichning samarali tashkil etilishi yakuniy mahsulot qiymatining shakllanishida bevosita muhim rol o'ynaydi. Amaliyotda ko'plab kichik asalarichilik subyektlari alohida faoliyat yuritishi sababli ishlab chiqarish hajmi cheklangan, tannarx yuqori va bozor imkoniyatlari tor bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, qayta ishlash va eksport jarayonlarida individual ishlab chiqaruvchilarning imkoniyatlari yetarli emasligi sababli qiymat zanjirining ayrim bo'g'inlarida iqtisodiy yo'qotishlar yuzaga kelmoqda. Bu esa tarmoqning umumiy samaradorligini pasaytiradi. Kooperativ integratsiya mazkur muammolarni hal etishda eng samarali iqtisodiy mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Kooperativ modelda bir nechta asalarichilar yagona iqtisodiy manfaat asosida birlashib, resurslardan birgalikda foydalanadi, ishlab chiqarish hajmini oshiradi va bozorga katta partiyalarda mahsulot chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.[4] Natijada mahsulot tannarxi kamayadi va iqtisodiy samaradorlik ortadi.

Kooperativ integratsiyaning iqtisodiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, moddiy-texnik resurslardan birgalikda foydalanish xarajatlarni optimallashtiradi. Masalan, asal ajratish uskunolari, sovutish kamerasi, qadoqlash liniyalari va transport vositalaridan umumiy foydalanish individual xarajatlarni sezilarli kamaytiradi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish hajmining kengayishi miqyos iqtisodiyotini shakllantiradi. Bu esa bir birlik mahsulot tannarxining pasayishiga olib keladi.

Uchinchidan, kooperatsiya asosida qayta ishlash quvvatlarini tashkil etish orqali yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, oddiy asalga nisbatan propolis ekstrakti, ari suti kapsulalari yoki kosmetik mahsulotlar ko'proq daromad keltiradi.

To'rtinchidan, eksport bozorlariga chiqish imkoniyatlari kengayadi. Chunki xalqaro bozorda talab etiladigan standartlashtirilgan va sertifikatlangan mahsulotlarni individual ishlab chiqaruvchilar emas, balki kooperativ tizim samaraliroq ta'minlay oladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida eng katta qo'shilgan qiymat qayta ishlash va marketing bosqichlarida shakllanadi. Shu sababli kooperativ integratsiyani aynan ushbu bo'g'inlarda chuqurlashtirish muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda asalarichilik kooperativlari innovatsion boshqaruv mexanizmlaridan keng foydalanmoqda. Jumladan, raqamli monitoring tizimlari, GPS asosida migratsion asalarichilikni boshqarish, elektron savdo platformalari va blokcheyn texnologiyalari mahsulotning kelib chiqishini nazorat qilishda keng qo'llanilmoqda.[2] Bu esa mahsulot sifati va iste'molchilar ishonchini oshiradi.

O'zbekistonda esa kooperativ integratsiya jarayonlari hali to'liq rivojlanmagan. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo'nalishlarda kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish maqsadga muvofiq:

1. Vertikal kooperatsiyani rivojlantirish

Bu modelda ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotuv yagona tizimga birlashtiriladi. Natijada qiymat zanjiridagi uzilishlar kamayadi.

2. Gorizontal kooperatsiyani kengaytirish

Bir hududdagi asalarichilar o'rtasida resurs va tajriba almashinuvi samaradorlikni oshiradi.

3. Innovatsion qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish

Asal va qo'shimcha mahsulotlarni chuqur qayta ishlash eksportbop mahsulotlar assortimentini kengaytiradi.

4. Eksport logistikasini takomillashtirish

Mahsulotlarni xalqaro standartlarga mos ravishda saqlash, qadoqlash va tashish tizimini yaratish zarur.

5. Raqamlashtirishni kuchaytirish

Elektron savdo maydonchalari, raqamli monitoring va onlayn marketing platformalari orqali bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Shunday qilib, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish tarmoqning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, qo’shilgan qiymat yaratish hamda eksport salohiyatini mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv nafaqat tarmoq ichidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtiradi, balki milliy iqtisodiyotning agrar sektorida raqobatbardoshlikni kuchaytirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, asalarichilik mahsulotlari qiymat zanjirida kooperativ integratsiyani chuqurlashtirish tarmoq samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Kooperatsiya ishlab chiqarish, qayta ishlash va realizatsiya jarayonlarini yagona tizimga birlashtirib, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot tannarxini pasaytirish va qo’shilgan qiymatni oshirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va eksport salohiyatini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida kooperativ-klaster tizimini rivojlantirish hamda innovatsion va raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish tarmoqning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Michael Porter. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
2. Philip Kotler. Marketing Management. Pearson Education, 2019.
3. Yusupov S. Asalarichilik iqtisodiyoti va mahsulotlar qiymat zanjiri tahlili. Toshkent, 2024. 25-26 betlar
4. Karimov U. Agrar tarmoqlarda eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent, 2024. 245-247 betlar